

Par latviešu pavārdiem.
Par ģeografijas ģenitīvu.
Par apozīciju.
Par nepareizi izlietātu un nevietā nostādītu ģenitīvu.
Par akuzātīvu un ģenitīvu pie noliegtiem transitīviem verbiem.
Ne, nekā un kā pēc komparatīva.

KĀRLIS MĪLENBACHS /1853 – 1916/

KĀRLIS
MĪLENBACHS
DAŽI JAUTĀJUMI
PAR
LATVIEŠU VALODU

K. Mīlenbacha izskaidroti

*Jelgavā.
H. J. Draviņ-Dravnieka apgādībā
1891.*

Kārlis Mīlenbachs 1891
© Eraksti 2022
22 lp. / ~ 0,33 MB

Par latviešu pavārdiem.

Latviešu valodas apziņā tuvi radnieki, kā bērns un vecāki, sieva un vīrs, stāv piederuma attiecībā: Anša Jānis (t. i. Anša dēls), Jāņa Lība (= Lība, Jāņa sieva, vaj arī Jāņa meita), Annas Līza (= Līza, Annas meita).

Ar tādām pašām acīm uzlūkoja grieķi un latīņi radniecības sakaru, kā tas gaiši jo gaiši izsakās Haimona vārdos, kas Sofokla Antigonē 635. p. savam tēvam nododas par īpašumu, sacīdams: „es, tēt, tavs esmu”, un kas redzams iz piederuma ģenētīva, kuŗš dēļ radniecības apzīmēšanas grieķu un latīņu valodā tāpat top izlietots, kā latviešu valodā, p. p. δ Καμβύσου Κῦρος = Kambija Kīrs, Hasdrubal Gisgonis = Hasdrubals, Ģisgona dēls = Ģisgona Hasdrubals, Deiphobe Glauci = Deifobe, Glauka meita = Glauka Deifobe, Hectoris Andromache = Andromache, Hektora sieva = Hektora Andromache. Tāpat leišu valodā: Vileisziū Petras, Vileisziū Ona*).

Latvieši izlieto daudzkārt tēva krustama vārda vietā palamu vārdus, kā: Maiņieka Ģedords = Ģedords, Maiņieka dēls, tā nosaukts dēļ zirgu mainīšanas, Balasta Kārlis, Balasta Karlīne; tālāk mēdz latvieši cilvēkus tuvāk apzīmēt pēc ciemiem, pagastiem, muižām: Tenku Pēteris, Vītoli Jancis (iz Tenku, Vītoli mājām), Rūmnieku Kārlis, Strādnieku Pricis (iz Rūmenes, Strazdas pagasta); Rūmenes Kārlis (iz Rūmenes).

Laika straumē zuda iz valodas apziņas šis piederuma sakars, sevišķi palamu vārdiem uz bērnu bērniem pārejot; Maiņieka Ģedorts mūsu apziņā dzīvo kā Ģedorts, Maiņieka Mārtiņa dēls tik ilgi, kamēr tēvs un dēls mums pazīstami. Bet ja piektam — sestam augumam nostājas kāds Maiņieka Jēkabs pretim, tad šī paaudze, no Maiņieka Jēkaba dzimts sākumu nekā nezinādama, neuzlūko „Maiņieka” par tēva vārdu, bet par Jēkaba pavārdu, tā ka no Maiņieka Jēkaba = Jēkaba, Maiņieka dēla, izceļas Jēkabs, tā saucams Maiņieks; tāpat Maiņieka Lība.

Tā iesakņojās latviešu valodas apziņā ieraža, palamu ģenitīvu priekš krustamu vārdu nostādīt: Vienača Pricis (ar vienu aci), Melmušu Atis, Matīss (9 silķes vienā reizē apēdis), Vella Kriša, Krievu Pricis (bijis zaldāts), Vācu Lībiņa (dēļ vācu apģērba), Čigānu Mariņa (melna), Miču Anna (mičotāja), Kokkāju Jēpis, Kluču Pricis (ar kluču kājām), Kluču Matīss (brusu cirtējs).

Tāpat kā palamu vārdi, arī amats izšķir cilvēkus vienu no otra, un proti tādā pašā vārdu sakārtojumā: Kurpnieka Ģierts (caur amatu izšķīras no citiem Ģiertiem), kluču Mača (brusu cirtējs), kluču Pricis (ar kluča kājām), vēveŗa Madža, vērpēja Dačiņa, skrodeļa Anšels, kalēja Bečens, pavāra Matīss, rēdnieka Vinters, dreimaņa Steins, mūrnieka Steins, kurpnieka Steins, šuvēja Kača.

Kad jaunākajos laikos sacēlās pavārdi, tad ieraža, norādīt izšķīrāmo krustamo vārdu aiz izšķīrēju vārdu, bija tā valodas apziņā iekalusies, ka jaunos pavārdus, kuŗi pa daļai bija vecie palamu vārdi, pa daļai jauni, bet vecajiem palamu vārdiem pilnīgi līdzīgi, nostādīja kā izšķīrējus tāpat ģenitīvā kā viņa priekšzīmes, proti, palamu, māju-vārdus, priekš izšķīrāmiem krustamiem vārdiem un proti gan ģenitīva daudzskaitlī, gan ģenitīva vienskaitlī, kā to pareizi jau ievērojis Rapierskis savā teicamā rakstā: Ueber die Stellung der Familien- und Tauf-namen in Lettischen (Mag. d. Lett. lit. Gesellsch. 25. l. p. 1829) Berķa Pricis, Rumbaka Sapa, Leitarta Anss, Ūdeniņa Līza, Lapiņa Anna, Biezbārža Jēkabs, Bitmaņa Jēkabs, Lejsareju Ans.

*) Arī ģermāņu valodās šis pavārdu ģenitīvs nav svešs, Herrmann Helfrichis (ģen.) = Helfricha Hermans. Pott, Die Personennamen 553. l. p. Šā pavārdu ģenitīva vietā sastopam nereti grieķu, latīņu un senindiešu valodās adjektīvu atvasinātu no tēva vārda — adjektīvu, šo tuvo ģenitīva radnieku: Τελαμώνιος Αἴας = „Telamoniskais Ajakss”, t. i. Telamona Ajakss, Andromache Hectorea = Hektora Andromache, tvāshtra vicvarūpa = Tvaschtra Vicvarups; sal. krievu Петръ, Ивановъ сынъ.

Cilvēkus latvieši mēdz daudzkārt apzīmēt ar viņu amatu; bet lai varētu izšķirt zināmu amatnieku no viņa amata brāļiem, latvieši izlieto tāpat kā pie krustamiem vārdiem, gan mājas vārdu, gan palamu, gan pavārdu, p. p. Tenku skroderis (iz Tenku mājām), Kokkāja skroderis, Tagadēja kalējs (tā iesaukts tamdēļ, ka viņš katra vārda galā lietoja vārdu „tagad”), Reķa skroderis, Pētersona skolotājs.

Ja mums izdevies izskaidrot teicienu sakārtojumus, kā: Neliēša Jancis, Neliēša kurpnieks (kuŗi savas nelietības dēļ šo „Neliēša” palamu dabūjuši), tad katris sapratīs arī latviešu konstrukcijas, kā: neliēša cilvēks, nebēdnieka zēns, delveŗa puika, bēgoŗa cilvēks, dzērāja cilvēks, strādnieka meita, gājēja, kalpa cilvēks, bāru bērns, nabaga sērdienīte.

Par ģeografijas ģenitīvu.

Diezgan pazīstama lieta, ka priekŗ vietu sugu vārdiem latvieŗu valodā vietu nosaukumi nostājas ģenitīvā, kuŗu nosauksim par ģeografijas jeb ģeografisko ģenitīvu, p. p. Rīgas pilsēta, Ventas upe, Alpu kalni, Vandzenes muiŗa. Citās valodās te izlieto apozīciju: die Stadt Riga, городъ Рига. Kā lai izskaidrojam ņo ģenitīvu latvieŗu valodā?

ņinī diezgan ievērojamā vaicājumā mums jātiecas, kā visos zinības jautājumos, no pazīstamā iesākot pēc nepazīstamā. Visu pazīstamākā ir mūsu dzimtenes ģeografija, kur mēs gan katras vietņas vārdu labi zinām, gan arī ņis vietņas nosaukuma pamatu un sākumu: Ciņu pļava (= pļava pilna ciņu), Mālu lauks, — Kārŗu lauks (kārtīm ieŗogots lauks), Sudmalu upe, Bebru upe, Diŗtilta kalns (kalns pie diŗtilta), Elka kalns (reiz kādam elkam piederīgs un svēts), Kandavas muiŗa (muiŗa tuvu pie Kandavas), Kolkas rags (rags Kolkā), Paulīnas muiŗa, Akmeņu ciems; „Sprunguļu muiŗa” kaŗu tura (Br. m. 1152). Ak brīnums! ak brīnums! Sprunguļu pilsēta (Br. m. 1153). Pievestajos piemēros tā saucamā ģeografijas ģenitīva daba un pamats ļoti saprotami: Ciņu pļava = ciņainā pļava (īpaŗības ģen.), Sudmalu upe (piederuma ģen.), Sprunguļu pilsēta (vielas ģen.).

Bet te varēs kāds iebildēt: ņos piemēros gan noprotams ģenitīva iemeslis un ģenitīva vieta, tamdēļ ka viņos vietas vārdi nav īsti īpaŗvārdi, bet sugas vārdi, kuŗi apzīmē tuvāki citus sugas vārdus, kā lauku, upi, pilsētu u. t. t., bet kā lai izskaidrojam ģeografijas ģenitīvu pie īstajiem īpaŗvārdiem, kā: Gaujas upe, Talsu miestniŗ ņ. t. t., kur Gauja un Gaujas upe, Talsi un Talsu miestniŗ viens un tas pats.

Tāda iebilde būtu skaidra liecība, ka iebildētājs no vietas vārda dzimuma un dabas it nekā nejēdz. Jo lielākā daļa vietas vārdu, tāpat kā cilvēku vārdu, cēluŗies no sugas vārdiem; tamdēļ starpība starp īstiem un neīstiem vietas vārdiem aplamība; kā īsti vietas vārdi mums izrādās tie, kuŗa dzimums un sākums mums tumŗs un nezināms, kā neīsti turpretim tie, kuŗu nozīmējums vēl uzglabājies valodas apziņā. Daŗas vietas dabūjuŗas savu nosaukumu no cilvēku vārdiem, kā: Paulīnas muiŗa, kā arī daŗi cilvēki savus vārdus no vietu vārdiem.

Tātad pārrunājamais ģeografijas ģenitīvs var būt gan īpaŗības, gan piederuma, gan vielas ģenitīvs. Ģeografijas ģenitīvs atronams latvieŗu valodā tādā lielā mēŗā, tamdēļ ka latvietis mīl vietas vārdiem piebiedrot piederīgo sugas vārdu: Liepājas pilsēta, Balkanu kalni, Volgas upe u. t. t.

Vācu valodā, tāpat kā latvieŗu valodā, daudzkārt piebiedrojas vietas nosaukumam sugas vārds; abi tad saaug kompozitā kopā: Petersburg, Karlsruhe, Theresienstadt, Sukturberg; bet pa lielākai daļai vācieŗi noliek sugas vārdu priekŗ vietas nosaukuma, kuŗŗ tad nostājas aiz sugas vārdu kā apozīcija: die Stadt Riga, der Fluß Rhein, tāpat kā krievu valodā: городъ Рига, река Рейнь.

Bez latviešu valodas sastopam ģeografijas ģenitīvu dažās citās indoeiropiešu valodās, tā leišu valodā: Niamano upē = Mēmeles upe, Ruonēs kiemelis (Ness. 12) = Rones ciems, Kauno miestas = Kaunas pilsēta.

Grieķu valodā: Ἰλίου πόλις = Ilijas pilsēta, Κυλλήνης ὄρος = Kilena kalns, Μαϊάνδρου ῥόαι = Majandra upe*), Λήμνου γαῖα = Lemnas zeme, sala, Κασταλοῦ πεδίων = Kastala tīrums, klajums.

Latīņu valodā: oppidum Antiochiae = Antiochijas pilsēta, urbs Romae = Romas pilsēta, promontorium Miseni = Misena rags, Pirae portus = Pirejas osta, Galaesi flumen = Galesas upe.

Valachu valodā nostājas pēc sugas vārdiem „upe”, „pilsēta” upes un pilsētas nosaukums nostājas ģenitīvā: upa Sztrajului = Strajulas upe. Skat. Pott, die Personennamen, insbesondere die Familiennamen 7. l. p.

Še salīdzināmas arī igauņu valodas konstrukcijas, kuņas uz matu līdzinās latviešu valodas konstrukcijām: Perno lin = Pērnavas pilsēta, Karkno mois = Karkna muiža.

Par apozīciju.

Viens substantīvs var tuvāki apzīmēt kādu otru substantīvu, ar šo vienādā locījumā stāvēdams. Šādu substantīva apzīmētāju nosaucam par apozīciju. Indoeiropiešu valodas salīdzinot, redzam, ka indoeiropiešu kopdzīves laikos apozīcija pēc parastas vārdu kārtas nostājas aiz tuvāki apzīmējamā vārda: sanskritu v. Somo raja (= karalis Soma), Vasishta rishih (= dziesminieks Vasišta), grieķu v. Ζεὺς Ὀλύμπιος (= Ceiss Olimpietis), latīņu v. Cicero consul (konsuls Cicerons), Alexander Magnus = krievu Александръ Великий = leišu Aleksandras Didysis = latviešu Aleksanders Lielais**).

Uzzīmēsim dažus še piederošus piemērus iz latviešu tautas literatūras:

Sērdienīte, nabadzīte,
Sēru pūru pielocīja. Bl. t. dz. 3727.
Žagatiņa, gaŗastīte,
Tā bij tava lakstīgala. Bl. t. dz. 4256.
Rudzīšam, nabagam,
Ledis galvu nogulēja;
Miezīšam, nabagam,
Saul' uzklāja paladziņ'. Bl. t. dz. 4258.
Rudzīšam, ragaiņam,
Ledus galvu nogulēja;
Miezīšam, akotam,
Saulē klāja paladziņu. Bl. t. dz. 4239.
Aizupnieki, bāleliņi,
Ceļat mani pār upīti. Bl. t. dz. 107.
Kur aug puisī, vanderzeļļi (puisī, razbainieki Bl. t. dz. 310).

*) Sal. Meldeŗa upe.

**) Kad pievārdus sastāda adjektīvi, tad latvietis palaikam nostāda šo adjektīvu priekš apzīmējamā vārda, vaj sakausē pievārdu ar apzīmējamo vārdu kompozitā, pie kam adjektīvam vienumēr balssvars, p. p. Lielais Ansiņš, Hans der Magere, Ваня Худошавый, Klibkriša, Dižkārlis. Bet arī apozīcijām, kā: Aleksanders Lielais, Kārlis Piektais, netrūkst latviešu valodā analogijas: Dievs Augstais, Dievs Želīgais.

Ne zīlīte nedziedāj'. Bl. t. dz. 190.
 Puiši, blēži, neraustati
 Meitām puķu vainadziņu. Bl. t. dz. 118.
 Kumeliņi, baltkrēpīti (baskājīti 4567, baltsarīti 4583)
 Pārnes mani sētiņai. Bl. t. dz. 4566.
 Pēters, puisis, ratus sita,
 Ližu meitu vizināt. Bl. t. dz. 199.
 Meitiņ liela, meitiņ maza
 Maksā zeltu gabaliņu,
 Puisīts, šķelmis, nemaksāja
 Vienas auzas sēnaliņas. R. S. K. V. r. kr. 421.
 Grieta, māte, sēd kārklū krūmā. Br. p. v. 404.

Bet brīžam nostājās indoeiropiešu pamata valodā apzīmētājs substantīvs priekš tuvāki apzīmējamā: sanskritu v. pēc parastās vārdu kārtas Prajāpatih pitá (= Pr. tēvs), bet ja vārdam „pita” sevišķs svars teikumā, tad viņš ieņem pirmo vietu; grieķu ἡ νῆσος Δῆλος (= Dēlas sala), latīņu rex Dejotarus = krievu царь Деиотаръ = karalis Dejotars, leišu v. karalius Dejotaras, tevs Blykeris. Šī indoeiropiešu brīžam izlietojamā vārdu kārtā dažās valodās, kā sanskritā, grieķu un latīņu valodās, diezgan reti sastopama, bet dažās valodās viņa laika straumē ieguvusi lielas jo lielas robežas, dažās pat pārsvaru pār indoeiropiešu parasto vārdu kārtu.

Arī latviešu valodā šī vārdu kārtā diezgan lielā mērā ieviesusies:

Bajāriņa meitiņām
 Gailis pūru vizināja,
 Nabadzītei sērdienītei
 Nevelk bēris kumeliņis. Bl. t. dz. 3724.

Bērns Jēzus, jumprava Marija, eņģelis Gabriels (Br. p. v. 574); tik tiešām kā māte Marija pie grēka kalna sēdēja, tā apvārdoju es tās sāpes. Br. p. v. 132 (sal. Grieta, māte. Br. p. v. 404); praviets Jonas (Br. p. v. 648). Atskrien putnis Igaunietis, uztaisa perēkli gudaniski, izdēj olu apzeltītu (Br. m. 403). Jauns kungs Jēci, kam tu brēci! (Br. s. v. 450); mežkungs, mācītājs Šteins, podnieks Krapstiņš, kurpnieks Ģieris u. t. pr.

Starpība starp abām apcerētajām vārdu kārtām „Pēters, puisis” un „puisis Pēters” tā pati, kādu atronam pie adjektīva, nostādīta vaj aiz apzīmējamo substantīvu vaj priekš viņa:

(Atēne) „paķēra varenu šķēpu, kam asi kalts vaŗš bija galā,

„S v a r ī g u, d i ž u u n s t i p r u” un „paķēra s v a r ī g u, d i ž u u n s t i p r u šķēpu”. „Puisis Pēters” un „svarīgs, dižs, stiprs šķēps” izrunājami vienā rāvienā; bet „Pēters, puisis” un „šķēps, svarīgs, dižs un stiprs” izšķirtos cēlienos, tā kā pēdējā vārdu kārtā apzīmētājs velkas apzīmējamam vārdam pakal, it kā kāda piemirsta aste.

Visi substantīva apzīmētāji, kā atribūts, apozīcija, cēlušies no predikātiem, kuŗi no predikāta patstāvības nošķļukuši apzīmētāju kārtā: Pēters, puisis, ratus sita — šinī teikumā ir pēc labas tiesas divi predikāti un proti: Pēters ir puisis un Pēters sita, bet puisis še nav sevis labad pilnā predikāta patstāvībā nostādīts, bet tamdēļ, lai subjektam piebiedrotu otru predikātu „sita”. Vārdu kārtā „Pēters, puisis” puisim piemīt vairāk predikāta dabas, nekā vārdu kārtā „puisis Pēters”, jo še (puisis Pēters) apzīmētājs un apzīmējamais vārds stājušies ciešākā sabiedrībā, atribūtu sakarā. Valodās, kuŗās palaikam stāv apzīmētājs aiz apzīmējamā vārda, saprotams, arī pie tādas vārdu kārtas, kā:

Pēters puisis, sa-audzis apzīmētājs ar apzīmējamo vārdu ciešā sakarā, p. piem. Cicero consul = konsuls Cicerons.

Ka adjektīvi pārvēršas substantīvos, tā visiem pazīstama lieta; bet ka arī otrādi — substantīvi ar laiku pieņem objektīva dabu, tas gan būs daudz mazāk pazīstams. Lāgs piemēram = krietnums, kārtība, tātad lāga cilvēks ir krietnuma, kārtības cilvēks. Bet valodas apziņa formā „lāga” vairs nesajūt ģenitīvu un caur tam „lāga” iekļūp objektīva kārtā, tā ka nav ko brīnīties, ja neretos apgabalos dzirdam sakām: „tas nav l ā g s cilvēks, tas n e l ā g s cilvēks”. Visi tā dēvētie bahuvihi = kompoziti nebija pirmatnē īsti nekas cits kā substantīvi, p. p. δοδοδάκτυλος = rožu-pirksts, šis „rožu-pirksts” ar laiku, valodas apziņai nemaz nemanot, pieņēmis adjektīva dabu: „rožu-pirkstis”, „rožu-pirkstīte” jeb labāki „rožpirkstains”.

Substantīvs pārvēršas par adjektīvu, kad substantīvā apzīmētu substanci ne-ievērojam, bet vienīgi tās īpašības, kuŗas šai substancei piemīt. Tāda pārvēršanās mēdz jau notikt, tikko substantīvu izlietojam kā predikātu vaj attribūtu. Jo šē subjektā izsacītājai substancei netiek jauna substance piešķirta, bet tikai īpašības p. p. „šis cilvēks ir mirējs”. Tā vācu valodā dažus substantīvus, kā predikātus izlietotus, sajūt pilnīgi kā adjektīvus: Feind Jemandem sein = naidīgs būt, schuld sein = vainīgs būt. Pie pirmā teiciena norāda datīvs uz adjektīva dabu, pie otrā šī adjektīva daba parādās jau ortografijā. Dažās valodās substantīvs, kā apozīcija izlietāts, adjektīvam sevišķi tad līdzīgs, kad ar viņu tuvāki apzīmē substantīvu, kas izsaka sugu: grieķu γυνή δέσποινα = kungu sieva, kundze (sal. vērgu sieva = vērdzene = бабы-рабыни Br. p. v. 219), χαλκεύς ἀνήρ = vaŗkaļa vīrs, ἐπιβουκόλος ἀνήρ = gana vīrs, tāpat ἀνήρ πολίτης, δπλίτης, δήτωρ, latīņu exercitus victor = uzvarētājs kaŗa-pulks, bos arator = aŗams vērsis, bellator equus = kaŗotājs zirgs, mulier ancilla = strādnieka, gājēja, kalpa sieva u. c.; franču valodā substantīvi ar galotni „eur” uzlūkojami tīri kā adjektīvi, p. p. dieu sauveur = Dievs, mūsu pestītājs, īsti: pestītājs jeb pestītāja Dievs; leišu valodā: nebylys žmogus = mēms cilvēks, darbeja merga = strādīga meita. Nebylys, darbeja = ir substantīvi, kuŗi tuvu stāv adjektīviem.

Arī latviešu valodā daži substantīvi, kā apozīcijas izlietotas, tuvojas adjektīvu dabai, sevišķi substantīvi ar galotnēm „ājs”, „ējs”, „is”, „e”, p. p. skrējējs zirgs, dancotājs kumeliņš (= dancojošs kumeliņš, kā arī „dancotāja” vietā nereti sastopam tautas dziesmās: Ja tu vari nu atjāt dancojošu kumeliņu, Bl. t. dz. 505.), ziņģētāja sieva, dzērājs puika, gaŗastis tēvs, gaŗaste māte (Bl. m. 5. un 6.), zaļoksnis vīrs.

No tālienes es pazinu,
Kuŗš nelietis tēva dēls. Bl. t. dz. 146.
Māku art, māku sēt,
Vīžu pīt nemācēju
Atved man, māmuliņ,
„Vīžpinīti” līgaviņu. R. S. K. V. r. kr. 334.

Bet visvairāk latviešu valodā parasts, apozīciju ģenitīvā nostādīt.

Šādu ģenitīvu, kuŗš aizstāv apozīcijas vietu, mēdz nosaukt par apozīcijas ģenitīvu (gen. apositionalis). Šis ģenitīvs izskaidro vispārīgu sugas nojēgumu caur sevišķu šķiras nojēgumu, p. p. egles koks, vizbuļa puķe, govš lops, vīveļu sāpes, slinkuma slimība. Šo apozīcijas ģenitīvu reti

sastopam arī leišu valodā (p. p. beržo medis = bērza koks), biežāki latīņu valodā*); flos violae = vijoles puķe, arbor fici = vīģes koks, Feigenbaum, фиговое дерево, virtus continentiae = sātības tikums u. c. Šis apozīcijas ģenitīvs latviešu valodā sevišķi jāņem vērā tamdēļ, ka viņš citās indoeiropiešu valodās tiklab kā nemaz nav atrodams, izņemot leišu un latīņu valodas, kuŗās viņš, salīdzinot ar latviešu valodu, ļoti reti sastopams. Uzzīmēsim dažus šē piederošus piemērus iz latviešu valodas:

Es izgāju dižu mežu,
Nedzirdēju dzeguzīti;
Es deviņu brāļu māsa,
Nedzirdēju „māsas” vārdu; t. i. vārdu „māsa”.
Nu izdzirdu „māsas” vārdu
Tautu galda galiņāi. Bl. t. dz. 2414.

Vērgu sievas Br. p. v. 219 (sievas un proti vērdzenes (бабы-рабыни), eņģeļu puisi Br. p. v. 314 (ангелы-парни), skauģu kaimiņi Br. p. v. 455 (соседи-завистники), skauģu ļaudis R. S. K. V. r. kt. 777, nelaiķa māmuliņa (покойница-матушка), nelieša puika, nebēdnieka zēns, delveŗa puika, bezgoŗa, zvēra, velna cilvēks, krupu tautu meita Bl. t. dz. 1576, strādnieka meita, gājēja, kalpa cilvēks, kalpa puisis, gana puisis, bāŗu bērns, vārguļa bērns, nabaga sērdienīte, muļķa zēns, barokļu cūkas,

Sēju auzas pilnu lauku,
Ņēm’ atraišu līgaviņu; t. i. līgaviņu, kuŗa ir atraitne.
Voi auziņas ne labība?
Voi atraitne ne līgava? Bl. t. dz. 1137.

tēva dēls, „kunga” vīrs! Br. p. v. 1259, t. i. vīrs, kas pats īsts kungs.

Šē pieder arī ģenitīvs, kuŗu sastopam priekš vārdiem „kungs, tēvs, māte”. Latvieši, senāk nezinādami muižnieku vārdus, nosauca viņus pēc viņu muižām; muižas, saprotams, pie tam nostājās piederuma ģenitīvā priekš „kunga” vārda, p. p. Nurmuižu, Vandzenes kungs. Bet kad latvieši iepazinās ar pavārdiem, tad no analogijas spēka savā valodas apziņā pārņēmti, viņi neviļot tos nostādīja jau aprastajā vārdu kārtā: Firksa kungs, Krustiņa kungs, tālāk arī: mācītāja, daktera, skrīveŗa, meldeŗa kungs. Uz tāda paŗa analogijas pamata dibinās arī citu pagodināŗanas vārdu konstrukcijas: Firksa jaunskungs, lielskungs, cienmāte. Apozīciju latviešu valodā pie vārda „kungs” izlieto tikai vārdu sakārtojums: kungs Jēzus Kristus, kungs Dievs, un kaut kādu cilvēku piezobojot saka: jaunskungs Jēcis. Pēc zemes mātes (мать-земля), vēja mātes, jūras mātes priekšzīmes attīstījuŗās arī: Marijas māte*) Br. p. v. piel. 11., Laimes māte, Kukas māte Br. p. v. 250; tāpat Buguļu tēvs (vecs goda saimnieks no Buguļu mājām), — pēc tam līdzīgas analogijas: Dūnsberga tēvs, Pērkoņa tēvs.

No tagadējā valodas stāvokļa lūkojoties pie apozīcijas ģenitīva arī pieskaitāms: 1) ģeografijas ģenitīvs, p. p. Rīgas pilsēta, Ventas upe, Alpu kalni, 2) pavārda ģenitīvs, p. p. Kārkliņu Jānis,

*) Latīņu valoda arī citādi līdzinās latviešu valodai ģenitīva mīlestībā: equitatus hostium = i e n a i d n i e k u jātnieki = feindliche Reiterei, dolor corporis = m i e s a s sāpes = körperlicher Schmerz (ne miesīgas, miesiskas). Latvieši tāpat kā romnieki mēdz konkrētāki runāt, nekā citas tautas: skauģu acis (Br. p. v. 476) = завистливые очи, neidischer Blick; tāpat vairāk latviešu garam piemēriģi „viņš runāja uzmudinātāja vārdus” nekā ar ne visai pareizo participu „uzmudinoŗus vārdus”.

**) Salīdz. Māte Marija un Marija, māte.

Alkšņa Anna.

Pie apozīcijas ģenitīva varam izšķirt divas šķiras: 1) ģenitīva nojēgums ir sevišķais un ģenitīva atbalsta vārds vispārīgais nojēgums, bērza koks, 2) ģenitīva nojēgums ir vispārīgais un ģenitīva atbalsts sevišķais nojēgums, p. p.

Man bij viens „vīra” knauķis
Nāburgos audzināms. Bl. t. dz. 208.
Bij man tāds „vīra” bunga
Kaimiņos auklējams. Bl. t. dz. 3100.
Bij man tāds „vīra” pušlis
Kaimiņos auklējams. Bl. t. dz. 3180.
Ak, tu „tautu” nelietīt,
Bij man tavas kājas aut. Bl. t. dz. 3485.
Vaļa man šovakar,
Vaļa citu vasariņu;
Tiekām „tautu” neveiklīts
Dara lielus tīrumus. Bl. t. dz. 2183.

Kad ģenitīvs satver sevī vispārīgo nojēgumu, tad šis apozīcijas ģenitīvs atsit pēc dalāmā ģenitīva (gen. partitīvus), vīra knauķis, t. i. tikai knauķis „no” vīra; šķelmja znots = šķelmīgs znots, bet znota šķelmis Bl. t. dz. 3490 = šķelmis „no” znota.

Leišu valodā sastopam tikai pirmās šķiras apozīcijas ģenitīvu un proti diezgan mazā mērā. Jo pa lielu lielai daļai tur, kur mēs izlietojam apozīcijas ģenitīvu, sastopam leišu valodā apozīciju:

O tēvs Blykeris tas davē
Bonapartui i pakauszi. Ness. 30.
(Bet Blichera tēvs, tas sadeva Bonapartam par pakausi.)

Tu nesirupink,
Szelmi berneli. Ness. 41.
(Nebēdājies, šķelmja tautieti.)

Vācu valodā redzam mūsu apozīcijas ģenitīva vietā gan apozīciju, gan adjektīvu, gan kompozītu lietojam, p. piem. Herr Doktor = daktera kungs, neidische Nachbarn = skauģu kaimiņi, bet Tannenbaum = egles koks; krievu valodā tāpat: господин докторъ = daktera kungs, березовое дерево = bērza koks; bet it īpaši parasta ir krievu valodā sevišķa, tā sakot, neīstu kompozītu šķira: соседи-враги = naidnieku kaimiņi, разбойники-кузнецы = razbainieku kalēji, девушка-служанка = kalpa meita, плуты-прикащики = blēžu muižkungi, англичанка-гувернантка = angļu guvernante, резвунчикъ-мальчишка = delveģa puika, еврей-бунтовщики = žīdu nemiernieki, женщина-предсказательница = pareģu sieva, sieviete, бесъ-девка = velna meiča, золото-девушка = zelta meitiņa, покойница-свекровь = nelaiģa vīgamāte, Москва-река = Maskavas upe, полынь-трава = vērmeģu zāles.

Visur gan nevaram tādējādu substantīvu sakārtojumu latviešu valodā pārtulkot, apozīcijas ģenitīvu izlietāt, bet dažreiz jāizredz: 1) adjektīvs: Иванъ-дуракъ = Dullais Jancis, волкъ-дурень = muļķais (jeb plānprātiņa) vilks, pie kam adjektīvam balssvars, красавица-девушка = daiģa,

skaistā meitiņa*); 2) adjektīva labai tuvu stāvoši substantīvi, kā: певуня-пташка = dziedātājs putniņš, ангель-хранитель = apsargātājs, bet arī sarga eņģelis, царь-освободитель = atsvabinātājs jeb labāki ar ģenitīvu — atsvabinātāja cars; 3) jāņem palīgā sakopotāju konjunkcija „un”, caur kuŗu protams šinī gadījumā netop apzīmēti divi sevišķi priekšmeti, bet viena un tā paša priekšmeta divi savējādas puses, kā to redzējām teikumos, kā p. p. mans kaimiņš un labdaris, t. i. mans kaimiņš, kuŗš mans labdaris; царь-государь, государь-императоръ = kungs **un** ķeizars, редакторъ-издатель = redaktors un izdevējs.

Dažs redaktors gan dēvē sevi par „redaktoru-izdevēju”, bet tāds „redaktors-izdevējs” sader kopā ar Zeibota latviešu valodas garam pretīgo „daiļavu-jaunavu”. Šim jaunajam pārim daudz dižvedēju un panāksnieku. Jo neviena latv. valodas nezāle tā gan neuzplaukst latviešu literātūras druvā kā apceramā, kā p. p. zemnieks-latvietis, muižnieki-lielgruntnieki, ķeizariene-atraitne (sal. atraišu līgaviņa Bl. t. dz. 1137), latvieši-katoļi, latvieši-ienācēji, rakstnieki-konkurenti, nolēma visiem *n e r ī d z n i e k i e m - b i e d r i e m* (nerīdznieku biedriem) VI. rakstu krājumu piesūtīt u. d. c.

Apozīcijas ģenitīvs sabiedrojas cieši jo cieši kopā ar apzīmējamo vārdu, tā kā abi, apzīmētājs un apzīmējamais kopā sastāda it kā kompozitu. Ka apozīcijas ģenitīvam latviešu valodā piemīt kompozīcijas daba, to pierāda: 1) nevienādība ortografijā, 2) akcents, 3) nesaskaņa kārtas un skaitļa ziņā starp apzīmētāju un apzīmējamo vārdu un 4) galotnes atmešana.

1) Neatceros citādi lasījis kā vienīgi divos šķirtos vārdos: bāŗu bērns, kalpa puisis, kalpa cilvēks, turpretim gana-puisī, gana-meita ar sakopojamo zīmi, lai gan starp vārdu sakopojumiem gana puisis un kalpa puisis nav it nekādas starpības.

2) Kā kompozitos pēc pazīstama latviešu valodas likuma akcents uz pirmās zilbes, tā arī caur caurim ņemot stāv balssvarā apozīcijas ģenitīva pirmā zilba un balss-nolaidumā apzīmējamais vārds: gana meita (it kā gana-meita), kalpa vīrs (it kā kalpavīrs),nelaiķa māmuliņa (it kā nelaiķamāmuliņa); bet ja mēs sacīsim, ka kāda māmuliņa apraud savu nelaiķa dēlu tādā teikumā: „nelaiķa māmuliņa raud gaužas asaras”, tad šinī gadījumā vārds „māmuliņa” izrādītu savu patstāvību patstāvīgā akcentā. Tā pati starpība starp skrīveŗa, Kauliņa kungs (it kā skrīveŗakungs, Kauliņakungs, ar akcentu uz pirmā vārda = Herr Schreiber, Kauling, господинъ писарь Каулингъ) un skrīveŗa, Kauliņa kungs (ar patstāvīgu akcentu uz vārda „kungs” = der Herr des Schreibers, des Kauling). Ievērojot šo akcenta dažādību, nevarēsim nekādi apozīcijas ģenitīvu par pārpratumu cēlēju uzlūkot.

3) Apozīcijas ģenitīvs sastopams pa lielāki daļai vīriešu kārtā, nelūkojoties vaj apzīmējamais vārds vīriešu vaj sieviešu kārtas: kalpa vīrs un kalpa sieva, ne sieva-kalpone,kā nepareizi tagad daži uzņēmušies rakstīt, nedz arī kalpones sieva. Apozīcijas ģenitīviem ar izšķirtu kārtu, kā: Marijas, Laimes māte, Jelgavas pilsēta u. c. stāv daudz attālāku no kompozitu dabas.

Arī skaitlī daudzkārt nesaskan apzīmētājs un apzīmējamais vārds un proti: 1) apzīmētājs vienskaitlī un apzīmējamais daudzskaitlī p. p. gana meitas, kalpa meitas, nabaga sērdienītes (Bl. t. dz. 3716); še a-patskanis parādās tīri kā kompozitu vokāls, 2) liekas, it kā apzīmētājs daudzskaitlī un apzīmējamais vienskaitlī , p. p. bāŗu bērns, bet arī bāra bērns, bāŗa bērns, atraišu līgaviņa; bet patiesībā šādos vārdu sakārtojumos u-patskanis nav daudzskaitļa ģenitīva zīme, bet a-patskaņa vietnieks; viņš, pieglauzdamies sekošiem lūpu līdzskaņiem vaj arī sekošai vārdu galotnei (krupu tautu meita) izvērties no a par u tāpat, kā „bēŗu bluķi, dadžu lapa” u. c. Sal. Bīlenšteina Lett. Gram. 552, 1. Rakstu valodā, apzīmējamam vārdam vienskaitlī esot, u-patskanis pie apozīcijas ģenitīva nekādi nav ieteicams, labāki bāŗa bērns nekā bāŗu bērns, labāki atraitņa līgaviņa nekā atraitņu, atraišu līgaviņa.

*) Zeibota dzejoļos 43. lap. p. lasām „daiļavu-jaunavu”; bet šī „daiļava-jaunava” nav latviete, bet kauls un asinis no apceramām krievu priekšzīmēm.

4) Apozīcijas ģenitīvs atmet dažreiz pavisam ģenitīva galotni un piesienas bez kaut kādas galotnes sekošajam apzīmējamam vārdam kā kompozīta pirmā daļa, p. p. Pērkoņtēvs daudzkārt dzirdams un lasāms „Pērkoņa” tēva vietā. Jaunākajā laikā daži uzņēmušies īpašvārdus, kuŗi tuvāki apzīmē vārdu „kungs”, arvienu bez kaut kādas galotnes izlietāt: Berg, Kalniņ kungs. Tā rakstīdami viņi tuvojas ķīniešu valodai, kuŗai, kā zināms, trūkst pavisam vārdu locīšanas p.p. ķīniešu Ni-kung = latviešu Ni kungs (firsts). Bet kad viņi raksta Pērkoņtēvs vienā vārdā, tad viņiem vajadzētu arī rakstīt vienā vārdā: Bergkungs, Kalniņkungs; jo vārdu sakārtojumiem „Pērkoņtēvs” un „Bergkungs” piemīt vienādā mērā kompozītu daba. Bet it kā nelūkojoties uz tam, ka dažos apgabalos lieto „gana meitas” vietā „ganmeita”, tā arī ganpuika, kalppuisis u. t. t., rakstu valodā tomēr vienumēr lietojam pilnīgākās formas ar a-patskani (kalpa puisis), tā arī p r ō z ā pareizi rakstāms: Pērkoņa tēvs, Berga kungs, ne: Pērkoņtēvs, Bergkungs.

Vārdu kārtas ziņā latviešu valodā nodibinājies diezgan stingrs likums, pēc kuŗa apzīmētājs stāv palaikam priekš apzīmējamā vārda. Tā ka pie apozīcijas ģenitīva sastopami divi substantīvi, iz kuŗiem viens otru var tuvāki apzīmēt, tad cieši uz zināmiem substantīviem jālūkojas, kuŗš iz viņiem apzīmētājs un kuŗš apzīmējamais, un pēc apzīmējamā sakara jāierīko vārdu kārtā. Ņemsim, mēs pazīstam dažus mācītājus, dažus dakteŗus, dažus profesorus un trīs Kalniņus, iz kuŗiem viens — mācītājs, otrs — dakteris, trešais — profesors. Ja nu mūs kāds vaicā, kas arī šos kungus pazīst: kur jūs bijāt? tad varam atbildēt, pie mācītāja, vaj pie dakteŗa vaj pie profesora. „Bet pie kāda mācītāja?” Atbilde: Pie Kalniņa mācītāja, pie Kalniņa dakteŗa, pie Kalniņa profesora. Bet var atgadīties arī pavisam otrāds apzīmējuma sakars; tādā atgadījumā iestājas arī tūliņ pavisam otrāda vārdu kārtā. P. p. mēs sakām: „Mēs bijām pie Kalniņa.” „Bet pie kāda Kalniņa?” Atbilde: Pie mācītāja, dakteŗa, profesora Kalniņa. Tāpat: kurpnieka Ģierts un Ģierta kurpnieks, dreimaņa Steins un Steina dreimanis. Ja pavārds vaj vārds ir tuvāki apzīmējams, tad apzīmētājs var nostāties priekš viņa gan ģenitīvā, gan nōminātīvā, p. p. mācītāja un mācītājs Kalniņš, kurpnieka un kurpnieks Ģierts. To ievērojot, nevarēsīm vis sacīt, ka jaunlaiku ieradums, krustamu vārdu priekš pavārda nostādīt (Kārlis Kalniņš) pavisam pret latviešu valodas garu, bez kaut kādas analogijas latviešu valodā. Pie kāda Kalniņa tu biji? Atbilde: pie mācītāja Kalniņa. Tāpat: Pie kāda Kalniņa tu bijis? Atbilde: Pie Kārļa Kalniņa. Tomēr ir un paliek parastāki un patīkamāki latviešu valodā pavārdu ģenitīvā nostādīt priekš krustama vārda: Kalniņa, Kalniņu Kārlis.

Iz mūsu apcerējuma redzams, ka tur, kur citās valodās apozīcija izlietota, latviešu valodā sastopama: 1) apozīcija, nostādīta aiz apzīmējamā vārda, p. p. sērdienīte, nabadzīte, 2) tā sakot, atribūta apozīcija p. p. nabadzīte sērdienīte, 3) apozīcijas ģenitīvs, p. p. nabaga sērdienīte.

Tādu substantīvu sakopojumu, kādus atronam krievu valodā, p. piem. женщина-предсказательница, latviešu valodā nav. Latviešu tautas dziesmās savienojas dažreiz divi akuzātīvi ar dažiem verbiem, kur tagad viena akuzātīva vietā izlietojam prepozīciju „par” ar piederošo locījumu. Ja tādos piemēros kāds meklētu zināmiem krievu valodas piemēriem līdzīgus piemērus, tad tas būtu pavisam neceļā, p. p.

Negribu, neņemšu atraikni v ī r u, (t. i. par vīru)

Atraikņa gultiņa sagulēta,

Ir mīļie vārdiņi izrunāti. Bl. t. dz. 1115.

Puško mani, māmuliņte,

Nepuško bāleniņu;

Pārvessim brālītīm

Tautu meitu p u š k o t ā j u, t. i. par puškotāju. Bl. t. dz. 2576.

Tur es došu, tur neliegšu

Sav' māsiņu malējiņu. Ar. t. dz. 1062.

Bet kas latviešu valodā nav, to nevajaga ar varu viņai uztipt; nav jāsaka un jāraksta muižnieki-lielgruntnieki, latvieši-katoļi, bet latviešu valodas gars cieši jāievēro un jālieto: muižnieku lielgruntnieki, latviešu katoļi, ja muižnieku lielgruntniekiem pretim stādīti p. p. zemnieku lielgruntnieki, latviešu katoļiem p. p. leišu katoļi; lielgruntnieku muižnieki turpretim un katoļu latvieši būs savā vietā, ja lielgruntnieku muižniekiem pretim stādīti citi muižnieki, kuņiem nav nemaz vaj tikai mazs zemes īpašums, un ja katoļu latvieši izšķirti no citas ticības latviešiem. Vārdu sakot, jālūkojas, kuņš vārds ir apzīmētājs un kuņš apzīmējamais.

Tie varas darbi, kuņiem dažs labs latviešu rakstītājs nereti pamieļo latviešu valodu, beigsies tik tad, kad šie valodas pulgotāji mācīsies atzīt, ka savai valodai sava sevišķa daba, ka daudzkārt tas pats, kas vienā valodā ir patīkams un jauks, otrā valodā nepatīkams un nejauks. Tā piemēram vācu ausīm ir patīkami kompoziti: eiskalt, pechschwarz, honigsüß, goldgelb u. c.; bet krievu ausis nevarētu ne aizklausīties šiem līdzīgus kompozitus: медосладкий, золотожелтый; tādā pašā mērā, kādā krievu valodā nav iedomājams: медосладкий, золотожелтый, arī latviešu valodai riebīgi un pretīgi vārdu salikumi: medus-salds, zelta-dzeltens; krievs saka „сладкий какъ медь”, „желтый какъ золото”, tāpat arī latvietis: saldš kā medus, dzeltens kā zelts, vaj arī: tas ir medus saldumu vaj saldumā, zelta dzeltenumu vaj dzeltenumā. Bet ko gan mūsu valodas bojātāji par to bēdā? Vācu valodā ir honigsüß, goldgelb, kamdēļ arī latviešu valodā lai nav „medus-salds, zelta-dzeltens”. To ievērojot, nav nekāds brīnums, ka latviešu rakstos jau čum un kust tādi nepareizi, no vācu valodas latviešu valodā vērdziski pārceļti kompoziti, kā: sniega-balts, ledusauksts u. c. Bet tā rakstīt nav rakstīt, bet pārkravāt vārdus un vārdu kopas no vienas valodas otrā valodā. Tāds pārkravāšanas darbs ir gan viegls, bet riebīgs darbs.

Par nepareizi izlietātu un nevietā nostādītu ģenitīvu.

Jaunāku laiku virsrakstos blandās pavisam ērmots un aplams ģenitīvs, kā p.p. Anglis. V. Hauff'a (Austruma 4. g. Nr. 12 1410. l. p.), Dzejnieks un viņa laiks. Teodora (turpat 1499. l. p.). Bet kā lai izskaidrojam tādu ģenitīvu? Vaj gan elipsi jeb izlaidumu talkā saukdami? Izgājušos gadusimtenos gan spokojās elipse pārlietu visās gramatikās. Bet tagad mēs zinām, ka elipse tik tur vietā, kur izlaistie vārdi paši no sevis piedomājami, kur izlaidumam nešaubīgs, drošs atbalsts runātāju un klausītāju apziņā. Ja mūs kāds vaicā: „kam šis nazis?” tad varam īsi un strupi atbildēt: „Jāņa”, tamdēļ ka iz priekšējošā vaicājuma teikuma izlaistie vārdi „šis nazis” runātāju un klausītāju apziņā; bet ja izdzirdētum tādu izsaucienu: „Nazis. Jāņa”, tad tāds izsauciens, neatrazdams mūsu apziņā nekādu piepildījumu, paliek mums pilnīgi nesaprotams. Tā arī zināmie ģenitīvi jaunāku laiku virsrakstos ir bez atbalsta, ir gaisa nezāles bez saknēm, kuņām jānīkst iz mūsu literātūras druvās. Bet te neviļus uzbāžas mums jautājums, kā gan varēja tāda kļūda ieviesties un mūsu rakstnieku valodas apziņu apmulsināt. Man šķiet šādi: Krievu valodā minētajiem nelatviešu virsrakstiem līdzīgi virsraksti parasta lieta, p. p. Басни Крылова. Latvietis krievu valodas gara pārņemts, ņēmās pēc krievu valodas priekšzīmes pārtulkot un rakstīt; ņemsim p. p. „Pasaciņas Krilova”. Bet tāda vārda kārtā latviešu valodā neiespējama. Te rakstītājs domāja visus šķēršļus novērsis, punktu palīgā ņemdams: „Pasaciņas. Krilova”, tā ka nu radās ģenitīvs bez atkara un sakara. Šīs konstrukcijas pirmais izgudrotājs aplaida it kā ar kādu lipīgu sērgu savus pakaltecus, tā ka tagad tāds bezatkarāģenitīvs čum un kust latviešu jaunākajā rakstniecībā.

Balt. Vēstneša šā gada feļetonā Spulgoņa kgs (Severa. Romāns H a r t n e r a. (!) Tulkojis Spulgons. Balt. Vēstn. 1891. g. feb.) atmetis patiesībā nekam nederošo punktu starp ģenitīvu un

viņa atbalstu un radījis vārdu kārtu, kādu nesastopam pat uzrakstos uz izkārtnēm mūsu mazajās pilsētiņās, kur, kā pazīstams, židiņi nevien krāsotāji, bet arī valodnieki. Neesmu ne uz vienas izkārtnes tādus nepareizus uzrakstus lasījis: Grāmatu pārdotava Krastiņa, Grāmatu pārdotava. Krastiņa. Abi šie uzraksti vienā novārtā liekai. Tātad nav ko Spulgoņa kgm pārnest, it kā viņš būtu latviešu valodu vairāk vārdzinājis, kā Teodora kgs ar savu virsrakstu: „Dzejnieks un viņa laiks. Teodora”. Kad jau, tad jau. Krievu valodā lasām „басни Крылова”, kamdēļ mums tur ko ilgi prātot, latviešu valodā bez apdoma pārkravāts skanēs: Pasaciņas Krilova.

Pareizi latviešu virsraksti (kā par piem. Sterstu Andreja latviešu valodas mācība) nebūt nelīdzinās krievu, bet gan grieķu un latīņu virsrakstiem, p. p. Ξενοφώντος ἀπομνημονεύματα, Xenophontis memorabilia = Ksenofona (rakstnieks) ievērojumi (raksta virsraksts).

Otra kļūda, uz kuŗu šē aizrādīsim, ir nevietā nostādīts ģenitīvs pie pasīva participiem.

Ļoti pazīstama lieta ģenitīvs pie pasīva participiem latviešu, leišu un arī — reti gan — grieķu valodā (p. p. πατρός τραπεζίς = tēva audzināts).

Particips kā atribūts: Met', māsiņ, upītē T a u t u p i r k s t u gredzeniņ (Bl. t. dz. 340) T a u t u d o t u gredzeniņ (Bl. t. dz. 1699). V ē j a l a u z t a ābelīte (Bl. t. dz. 1136). M ā t e s a u s t a s villainītes (Bl. t. dz. 2613). T a u t u k r a u t s līdumiņš (Bl. t. dz. 3506). S a l n a s k o s t a bērza lapa (Bl. t. dz. 3527). T a u t a s m e s t a bērzu laipa (Bl. t. dz. 3600). Ķ e i r a p o s t u līdumiņ (Bl. t. dz. 4295). S a u l e s j ā t u kumeliņ (Ar. t. dz. 383). Z e l t a g r i e z t u gredzeniņ (Bl. t. dz. 352) u. t.

Particips kā predikāts:

Drebi, drebi, apšu lapa,
L ē n a v ē j a p u r i n ā m a (Bl. t. dz. 1095).
Ļ a u ž u p e l t a tā meitiņa (Bl. t. dz. 1656).
Asariņu upe tek: —
N e t ā v i e n a p i e r a u d ā t a (Ar. t. dz. 232).
Mutīt' mana, mutīt' mana
Vilka, l ā č a a p ē d a m a (Ar. t. dz. 1082).
Iešu, iešu, kā ne-iešu,
D a u g a v i e š a p r e c ē j a m a (Ar. t. dz. 1812).

Iz uzzīmētajiem piemēriem varam smelt likumu, kuŗš līdz šim ne-ievērots, lai gan viņš diezgan ievērojams, proti: p a s ī v a p a r t i c i p s s t ā v a i z ģ e n i t ī v a. It kā nevaram sacīt: „radījums Dieva”, bet tikai „Dieva radījums”, tā arī tikai „Dieva radīts, dots, laists” u. t. t., vienalga vaj particips aizstāv atribūta vaj predikāta vietu, tāpat kā leišu valodā tikai „Pasaule dievo sutverta” (pasaule Dieva radīta) un nekad „pasaule sutverta dievo”.

Ģenitīvs un particips biedrojas tik cieši, tā nešķēļami kopā, kā viņi kādreiz sa-aug kompozitā: „pašauostas drānas”. (Salīdz. grieķu = Θεόδοτος = Dievdots un διόδοτος = Dieva dots.)

Iz šā apcerējuma redzams, cik nepareizi un latviešu valodai riebīgi ir vārdu sakārtojumi, kā Cīniņš Romas dēļ, vēsturisks stāsts, Feliksa Dāņa sacerēts (kā pareizi), latviešu valodā svabadi t u l k o t s P. P ļ a v n i e k a (!) (Balss 9. gāj. Kr. 2), kur pareizi jāsaka: P. Pļavnieka tulkots. Mūsu tautas dziesmas pa tēvijas kalniem un lejām lasītas un vaiņagā v ī t a s (!) Ā r o n u M a t ī s a. Tā pati kļūda. Ja participu nostādam pa priekšu un tad ģenitīvu, tad nepieciešama prepozīcija „no”; tā tad „tulkots no Pļavnieka”, „vītas no Āronu Matīsa”. Tā nevar sacīt, tas ir ģermānisms, tā dzirdu jau dažu labu saucam. Tāds sauciens lēti izsaucams, bet nebūt nav pierādāms. Man turpretim šķiet, ka nav tik grūti pārliecināties par tādas konstrukcijas īstu latvietību (kā: vītas no Āronu Matīsa), ja tuvāki aplūkojam, kas gan šis par ģenitīvu, kuŗu sastopam pie pasīva

participiēm. Ģenitīva atkarība ir visvieglāki saprotama pie participiēm uz „ams”, kuŗi nozīmē ieročus un iestājušies pilnīgi substantīvu kārtā, kamdēļ viņi der labi par ģenitīva atbalstu:

Man pazuda mazs nazītis
Baltai kaulu spaliņai;
T a s b i j s v i e s t a d u n c k a j a m i s,
Bāleliņa mielojamis.

Bet lēti saprotams liekas šis ģenitīvs daudzkārt arī pie pagātnes participiēm: Dieva radīts (Br. P. V. 52) = Dieva radījums; vienas mātes, viena tēva perēti (Br. P. V. 436) = bērni.

T ē v a dotu, m ā t e s dotu (= devumu),
To sasēju nastiņā;
Sava Dieva dāvaniņu
Vezumāi nepavedu. (Ar. t. dz. 1835).

Bet grūtāki jau ir piemēri, kuŗos particips kā atribūts izlietāts, par piem. tautu dots gredzeniņš, Dieva jāts kumeliņš. Kā te lai noprotam ģenitīvu? Vaj tā: tautu devums, proti gredzeniņš, Dieva jājums, proti kumeliņš? Ja arī kāds ar tādu sarežģētu izskaidrojumu būtu mierā, tad tomēr arī viņš atdursies pie piemēriem, kā:

Jauni puīši nomirdami
Izstiepās un sarāvās;
To tiem dara meitu kņopes,
Meitu maukti gredzeniņi. (Bl. t. dz. 311.)

Jo tā nekādi nevaram ģenitīvu izskaidrot: meitu maukumi, proti gredzeniņi, tamdēļ ka meitas gredzenus nemauc, bet mauc **no** meitām gredzenus. Bet viss izskaidrojas vienkārši un viegli, ja atzīstam šinī ģenitīvā pie pasīva participiēm vecā indoeiropiešu ablātīva pēdas, kuŗš apzīmē to priekšmetu, no kuŗa kaut kas iziet, izceļas. Latviešu, leišu un grieķu valodās iznīkušā*) ablātīva uzdevumu, funkciju uzņēmis ģenitīvs, p. p. Vainags manas rožu vietas (t. i. no manas rožu vietas) Nekrīt brāļu dārziņā (Bl. t. dz. 2263). Vilka bēgt, Dieva bīties u. t. t.

Pie pasīva ģenitīvs apzīmē to priekšmetu, no kuŗa iziet verba saknē izsacītā darbība: „Dieva mests ezars”; mešanas darbība iziet no Dieva. Tātad šis ģenitīvs pēc savas funkcijas ir ablātīvs. Izzudušā locījuma vietu izpilda prepozīcijas; tā iznīkušā ablātīva vietu latv. valodā „no”, p. piem. no vilka bēgt, no tēva bīties, un tā arī it dabiski: „dēls top **no** tēva mīlēts”; ja, tagadnes laikā varam tikai tā ar „no” prepozīcijas piepalīdzību sacīt un nekad „dēls top tēva mīlēts”. Visu sacīto kopā savākdami, izsacīsim īsos vārdos sava izmeklējuma rezultātu. Latviešu valodā varam sacīt: „Hauffa Anglis”, „Anglis, Hauffa sacerēts”, „Anglis no Hauffa sacerēts”, „Anglis, sacerēts no Hauffa”, bet ne: „Anglis, sacerēts Hauffa”, nedz „Anglis. Hauffa”, nedz arī „Anglis Hauffa”.

*) Pēc Leskiena (Declinat. 34. l. p.) un Mālova (Die langen Vocale 104. l. p.) domām latviešu un leišu ģenitīvi „dieva, dievo” nav nekas cits, kā ablātīva formas.

Par akuzātīvu un ģenitīvu pie noliegtiem transitīviem verbiem.

Kā visur dabā, tā arī valodā plosās cīniņš uz dzīvību un nāvi. Tā cīnās latviešu valodā formas, kā: „gājuse” un „gājusi”; tā cīnās ģen. „šī” un „šā”, tā cīnās arī ģenitīvs un akuzātīvs savā starpā pie noliegtiem transitīviem verbiem, lai gan mūsu gramatikas šo cīniņu neievērodamas māca, ka pēc šiem verbiem nostādāms objekts vienīgi ģenitīvā: Ikdienas māte „raušus” necep Br. s. v. 257. Neiesāc nekā bez laika, Br. s. v. 597.

Šī vaicājuma statistikas dēļ Bīlenšteina mīklas un Brīvzemnieka sakāmus vārdus caurlūkojuši, atradām viņās gandrīz sešreiz (23 : 4)*) vairāk piemērus ar akuzātīvu, nekā ar ģenitīvu, un šos 72 piemērus ar akuzātīvu**) un 37 piemērus tikai ar ģenitīvu; Brīvzemnieka pūšamos vārdos mazums tādu piemēru, kuŗos ģenitīvs savienojas ar noliegtiem transitīviem verbiem; Bīlenšteina tautas dziesmās tā gandrīz divreiz vairāk akuzātīvu, nekā ģenitīvu. Starpības starp ģenitīva un akuzātīva konstrukciju nojēguma ziņā nav it nekādas: kur vienā apgabalā ģenitīvs, tur otrā akuzātīvs. Tā Valkas apgabalā noklausītā mīkla (Bl. m. 116) „Deinīt’s lec, deinīt’s skrien, deinam pēdu nepazīst” skan Rūjenē (111, 112), Ērgļos (117), Lutriņos (115), Kabiles, Kuldīgas, Kandavas un vēl citos apgabalos „pēdas nepazīst”; Ērgļos uzrakstītā mīkla (499) „Četri brālīši, cits cita nevar panākt” skan Valkas (503), Puzenīku, Kandavas apgabalos (501) „cits citu” jeb „viens otru nevar panākt”.

Iz šiem pāri uzzīmētajiem piemēriem jau redzams, ka vienā un tai pašā apgabalā nostājas objekts pie noliegtiem transitīviem verbiem gan akuzātīvā, gan ģenitīvā; tā Valkā (116) „pēdu nepazīst un (503) un cits citu nevar panākt”; Ērgļos (499) „cits cita nevar panākt” un (117) „pēdas nepazīst”. Vairāk piemērus iz mūsu īstās tautas literatūras apcerot, liekas, ka pat tādos apgabalos, kuŗos ģenitīvs pie noliegtiem transitīviem verbiem diezgan parasts, nav visai pazīstams šis ģenitīvs pie sieviešu kārtas vārdiem, it sevišķi vienskaitlī, p. p.:

Neadīju gaŗu zeķi (Bl. t. dz. 2226, iz Lubānes.)
Grib kaķītis zivis ēst,
Negrib kājas slapināt;
Grib puisītis sievu ņemt,
Negrib meitu bildināt. (Bl. t. dz. 2239, turpat.)

Caur tam laikam arī izskaidrojams, kamdēļ vienā un tai pašā tautas dziesmā sastopam ģenitīvu un akuzātīvu:

Zobins kakla nenocirstu,
Ka nebūtu cirtēja;
Tautas māsū nenovestu,
Kam bāliņi nedevuši. (Bl. t. dz. 2340, turpat.)

Diezgan parasts ir ģenitīvs pie personiskiem pronōmeniem vienskaitlī „manis”, „tevis”, „sevis”:

*) Ar akuzātīvu: Bl. m. 111, 112, 113, 115, 117, 145, 266, 487, 501, 503, 545, 616, 799, 800, 801, 802, 819, 868, 901, 911, 916, 922, 933; ar ģenitīvu: 113, 116, 492, 499.

**) Ar akuzātīvu: Br. s. v. 7, 20, 22, 40, 52, 63, 64, 68, 128, 172, 234, 242, 321, 370, 394, 398, 412, 413, 438, 471, 523, 648, 656, 657, 678, 679, 744, 753, 762, 821, 846, 867, 890, 983, 992, 1001, 1032, 1069, 1100, 1117, 1138, 1139, 1158, 1182, 1186, 1217, 1223, 1228, 1241, 1279, 1283, 1284, 1285, 1333, 1344, 1347, 1355, 1358, 1368, 1380, 1392, 1410, 1447, 1452, 1453, 1456, 1471, 1486, 1508, 1535, 1546. Ar ģenitīvu: 19, 27, 160, 227, 384, 408, 431, 475, 579, 583, 587, 597, 616, 630, 640, 646, 719, 751, 761, 783, 839, 875, 888, 912, 964, 1033, 1045, 1070, 1078, 1085, 1106, 1168, 1258, 1336, 1494, 1498.

Labi, labi es dzīvoju
 Ar visiem ļautiņiem;
 Ja tie m a n i s neredzēja,
 Jele mani pieminēja. (Bl. t. dz. 2473, iz Bārtes.)

Bet neparasts, Kurzemē mazākais nedzirdēts, līdz šim sakrātās tautas gara mantās nelasāms ir ģenitīvs pie šiem pronōmeniem daudzskaitlī: Ja jūs rādīsities, tad j ū s (ne jūsu) neredzēs; ja jūs nerādīsities, tad j ū s redzēs. (Br. s. v. 1001.)

Te neviļus uzbāžas jautājums, kuŗos apgabalos gan izlieto vairāk akuzātīvu un vairāk ģenitīvu. Vispāri runājot, mums jāaizrāda uz Kurzemi kā uz akuzātīva, un uz Vidzemi kā uz ģenitīva mītni. Bet raudzīsim sīkākī apzīmēt akuzātīva un ģenitīva robežas, dibinādamies uz Bīlenšteina tautas dziesmām:

1. Kurzemes apgabali.

Sakalejā, Aizupes apriņķī akuz. :	ģen. —	6 : 3
Cīravā, turpat	” ”	40 : 1
Vec-Seksātē	” ”	4 : 4
Bārtē, Grobiņas apriņķī	” ”	1 : 8
Graudzupē, Kuldīgas apr.	” ”	2 : 0
Kuldīgā	” ”	10 : 0
Kabilē	” ”	45 : 8
Lutriņos, Saldus apr.	” ”	5 : 0
Kandavā	” ”	19 : 0
Blīdenē, Tukumas apr.	” ”	0 : 2
Jaun-Aucē, turpat	” ”	2 : 3
Mežotnē, Bauskas apr.	” ”	3 : 2
Zlēkā, Ventspils apr.	” ”	1 : 0
Ugālē	” ”	2 : 3
Neretā	” ”	3 : 1
Secē	” ”	3 : 0
Dignājā	” ”	2 : 2
Kopā akuz. :	ģen. —	148 : 37

Vidzemes apgabali.

Salacē	akuz. :	ģen. —	16 : 16
Valmierā	” ”	” ”	13 : 30
Lielvārdē	” ”	” ”	8 : 12
Liezerē	” ”	” ”	4 : 6
Smiltenē	” ”	” ”	3 : 0
Biksajā	” ”	” ”	4 : 1
Lubānē	” ”	” ”	15 : 22
Krimuldā	” ”	” ”	1 : 0
Ērgļos	” ”	” ”	1 : 0
Valkā	” ”	” ”	0 : 1
Palcmarā	” ”	” ”	13 : 2
Tirzā	” ”	” ”	0 : 1
Kopā akuz. :	ģen. —	” ”	78 : 81

Šīs proporcijas, protams, sašķobītos citādi, ja apcerējum vēl vairāk piemērus; tamdēļ viņas tikai apmēram aizrāda uz ģenitīva un ablātīva robežām pie noliegtiem transitīviem verbiem. Te kāds varētu iebildēt, ka nevaram zināt, vaj mūsu tautas gara mantu krājēji pareizi uzrakstījuši tautas dziesmas, mīklas u. t. t. Diemžēl tāda iebilde nav bez pamata. Bet caur tādu iebildi tiktu mūsu aizrādījums, ka akuzatīvs pie noliegtiem verbiem parastā konstrukcija, vēl apstiprināts. Jo kas ir mūsu tautas mantu uzrakstītāji un kā viņas uzraksta? Viņas uzraksta tādi vīri, kas zināmā apgabalā dzīvo, kam zināma apgabala valoda daudz maz jau, tā sakot, asinīs pārgājusi. Tātad protams, ka uzrakstītāji pa lielākai daļai uzrakstīs to, ko viņi dzird savā apgabalā. Bet ja uzrakstītājam šē šad un tad kļūdas, tad tādas kļūdas izskaidrojamas lēti caur tam, ka uzrakstītāja valodas apziņa pārņemta no mūsu gramatikas mācībām un viņa spalvā iešmaucas ne tas, ko viņš dzird, bet tas, kas jau mīt viņa gramatikas sagrābtā valodas apziņā. Nu atkal māca mūsu gramatikas, ka objekts pie noliegtiem transitīviem verbiem stādāms ģenitīvā: tātad vat gan būt, ka šīs gramatikas likums pavairojis ģenitīva piemēru skaitli mūsu uzrakstītajās tautas gara mantās.

Kāda gan iz šīm divām konstrukcijām vecākā, pirmatnējā pie noliegtiem transitīviem verbiem, vaj akuzatīva, vaj ģenitīva konstrukcija? Kurschats (Gramm. d. litt. Spr. 1570 §) un arī Bīlenšteins (Lett. Gramm. 569. §), šķiet mums, uzlūko ģenitīva konstrukciju par vecāko; aizrādītajā vietā Bīlenšteins saka, ka ģenitīvs pie noliegtiem transitīviem verbiem t a g a d **vairs** netiekot stingri ievērots, it kā tāda stingra ģenitīva ievērošana un izlietošana būtu latviešu valodai kādreiz bijusi pazīstama. Ir jau ir arī šis ģenitīvs, mazākais slavu valodās, diezgan vecs; jo jau priekš kādiem 1000 gadiem noliegti transitīvi verbi kopoja vecslavu valodā (bībeles tulkojumā) ar ģenitīvu.

Bet ja sniedzamies, indoeiropiešu valodas salīdzinādami, vēl tālāki atpakaļ sirmajā senatnē; ja dodamies atpakaļ tanīs laikos, kur indoeiropieši (vecindieši, grieķi, romieši, vācieši, slavi, leiši, latvieši) vēl dzīvoja kopā un runāja vienu valodu; ja ievērojam, ka vecindiešu, grieķu, romnieku un citās indoeiropiešu valodās nav ne ziņas no ģenitīva pie noliegtiem transitīviem vārdiem: tad citādi nevarēsim, kā akuzatīva konstrukciju uzlūkot par vecum veco indoeiropiešu konstrukciju, ģenitīva konstrukciju turpretim par slavu gara augli.

Bet kā lai izskaidrojam to, ka arī leišu valodā daudzkārt (skat. Kurschata aizr. v.) un latviešu valodā sastopam ģenitīvu pie noliegtiem transitīviem verbiem? Vaj gan šis ģenitīvs latviešu un leišu valodā savrupīgs, patstāvīgs, no slavu valodas neatkarīgs leišu un latviešu gara ražojums? Jeb vaj viņš patapinājums no slavu tautām? Jeb vaj viņš tik nav mantojums iz slavu, leišu un latviešu kopdzīves laikiem? Lai gan dažādas tautas dažādas savos tikumos un likumos, tomēr šīs dažādas tautas diezgan vienādas savā garā; tātad nav ko brīnīties, ka šis vienāda cilvēka gars pastrādā vienādus darbus — savrup, patstāvīgi, neatkarīgi; tā p. p. attīstījies savrup grieķu un vācu valodās artikuls iz aizrādītāja pronōmena; tātad arī varētu kāds ģenitīvu pie noliegtiem transitīviem verbiem uzlūkot kā savrupīgu, patstāvīgu leišu un latviešu audzējumu.

Bet kas cik necik būs nodarbojies ar valodām, zinās arī, ka kaimiņu valodas daudzkārt aizņemas viena no otras nevien vārdu un formu, bet arī sintakses ziņā; tātad varētu kāds domāt, ka apceramais ģenitīvs ienācis pie mums no slavu tautām caur leišu zemi.

Tomēr visvienkāršāki izskaidrojas šī lieta, ja pieņemam, ka jau tanī laikā, kur slavi, leiši un latvieši dzīvoja kopā kā viena tauta, kur viņi runāja vienu valodu, bija aizmetusies ģenitīva konstrukcija; aizmetusies jau slavu, leišu un latviešu kopdzīves laikos, viņa tad uzplauka it sevišķi slavu valodās, kad leiši un latvieši atšķīrās no slaviem; bet leišu un latviešu valodā vecum vecais indoeiropiešu akuzatīvs prata un prot vēl šo baltu dien vairīt un aizstāvēt savas tiesības pret savu uzbrucēju un naidnieku, pret ģenitīvu — ar labām sekmēm, ar pārsvaru uz savu pusi.

Bet nu izceļas jautājums, kā gan izskaidrojams, ka slavu valodās iebāzies pie noliegtiem transitīviem verbiem akuzatīva vietā ģenitīvs, kā izskaidrojams, ka leišu un latviešu valodā blakus akuzatīvam šē stāv ģenitīvs. Kā nākas, ka negācija iespēj transitīvu verbu dabu tā locīt un grozīt?

Atbildi uz šo jautājumu mums nebūs grūti izdabūt, ja šo jautājumu apcerot ņemsim par apcerēšanas pamatu tādas teikumus, kuŗos negācija spēcīnāta caur kādu substantīvu vaj adverbu, vaj neitra pronōmenu, p. p. *slimnieks „naža dūrienā nedrusku”* nesajuta; *slimnieks „nemaz it necik maizes”* ne-ēd; tas man „nekā” vaj arī „neko laba” nedara. It kā līdzīgos affirmātīvos teikumos: „Slimnieks maz (= mazumu) maizes ēd; ko viņš man laba darījis?” ģenitīvs nav objekts, bet atkaŗas no „maz”, „ko”, tā arī viņos negātīvajos teikumos ieņēma senāk objekta vietu tie substantīvi, adverbi un neitra pronōmeni, kuŗi pastiprināšanas dēļ piedrojas negācijai un ģenitīvs nostājās pēc šiem vārdiem kā dalāmais jeb partitatīvais ģenitīvs: „Slimnieks neēd nemaz (= ne mazumu, objekts) maizes (dal. ģen.).

Bet jo vairāk ar laiku negācija saauga ar savu pastiprinātāja vārdu it kā vienā negācijas nojēgumā, jo vairāk zuda iz valodas apziņas ģenitīva pirmatnējā atkarība un tā tad nācās, ka ģenitīvs, pārcirzdamies pār savām pirmajām robežām, sāka ievērsties pēc apcerēto, vairs nesaprasto teikumu analogijas jeb priekšzīmes arī pie transitīviem ar vienkāršu negāciju „ne” noliegtiem vārdiem; pēc teikuma analogijas „lieta nemaz brīnumā nedara” sāka arī runāt „lieta brīnumā nedara”. Bet kad jau ģenitīvs bija iesakņojies negātīvos teikumos pie transitīviem vārdiem, tad viņš sagrāba arī savā varā ar analogijas piepalīdzību negāciju pastiprinātājus vārdus, kuŗi pirmāk, kā īsti objekti pēc transitīviem vārdiem stāvēja akuzātīvā. No pirmatnējā teikuma „tas man nenieku, neko laba nav darījis” izcēlās teikums ar dubultu ģenitīvu „tas man nenieka jeb nekā laba nav darījis”. Tāpat pārgrozījās ģenitīvā subjekts teikumos: „viņam nav prāta ne ziņas, ne ēnas, ne smakas” — cēlies iz „viņam nav prāta ne ziņa, ne ēna, ne smaka*).

Ka šinī izskaidrojumā nealojamies, pierāda skaidri jo skaidri franču valoda. Franču valodā iznīkušā ģenitīva vietu aizstāv prepozīcija „de”, un negācijai pastiprināšanas dēļ labprāt piedrojas substantīvi „pas” = solis, „point” = punkts; p. p. *il n’a pas (point) d’argent* = viņš netur ne soli (punktu) naudas = viņš netur ne mazumu (obj.) naudas (dal. ģen.); *īstēni ne soli, (ne pīslī) no naudas*; bet franču valodā, „de” uz analogiju dibinādamies, iešmaucies tāpat kā ģenitīvs lat. valodā arī tādos teikumos, kuŗos nav no negācijas pastiprinātāja substantīva ne ziņas, *il n’y a jamais de lois observées* (nav nekad ievērotu likumu). (Skat. Paul Princ. d. Sprachgesch. 244. l. p.)

Tāpat izskaidrojams ģenitīvs pēc negācijas krievu un leišu valodās.

Tā tad ģenitīvs, kuŗš pirmāk stāvēja atkarā no negācijas pastiprinātājiem vārdiem, ieguvis laika strauvē patstāvību, attīstījies par patstāvīgu teikuma locekli; negācijas pastiprinātāji vārdi turpretim, kuŗi senāk bija, tā sakot, ģenitīva pārvaldnieki, ģenitīva kungi, zaudējuši pilnīgi savu patstāvību, nošļukuši adverbā kārtā. (Salīdz. „Dievs zin, vaj būs *ma z* (= mazums, subj.) *z i e m a s*” un „Dievs zina, vaj *ma z* (= pavisam, adverbs) būs *z i e m a* (subj.).

Slavu literātūras valodās analogijas konstrukcija, t. i. ģenitīva konstrukcija jau pilnīgi uzvarējusi veco indoeiropiešu akuzātīva konstrukciju, bet leišu un latviešu valodā abas konstrukcijas cīnās un raujas, un proti latviešu valodā tā ar pārsvaru uz akuzātīva konstrukcijas pusi, kā, ievērojot šā vaicājuma statistiku, mums gribot negribot jāuzlūko, pret mūsu gramatikas mācībām, akuzātīvs par likumīgo, parasto latviešu konstrukciju pie noliegtiem transitīviem vārdiem un ģenitīva konstrukcija par dažu, sevišķi Vidzemes apgabalu piederumu.

Vidus-vācu valodā sastopam arī nereti ģenitīvu pie noliegtiem transitīviem vārdiem; bet šis ģenitīvs iznīcis, tik mazumiņu pēdu tagadējā literātūras valodā no sevis atstādams, p. p. Hier ist meines Bleibens nicht. Vaj tāds liktens gaida arī ģenitīvu latviešu valodā? Kā liekas, gan. Jo neviens mūsu gramatikas likums netiek tādā mērā neievērots, kā mūsu gramatikas mācība, pēc noliegtiem vārdiem esot izlietojams ģenitīvs. Kamdēļ gan tā? Tamdēļ ka dažu apgabalu valoda šai

*) „Nav” sabiedrojes un sablīvējies latviešu valodas apziņā ar tādiem vārdiem, kuŗi apzīmē trūkumu, un tamdēļ pie „nav” ģenitīvs tikpat parasts, kā pie šiem vārdiem.

ziņā no mūsu gramatikām uzstādīta par vispārēju likumu, pret kuŗu pretojas daudz rakstnieku valodas apziņa. Nebūtu arī ko žēloties, ka šis ģenitīvs iz latviešu valodas iznīktu. Jo, ko gan viņš mums gan laba dara, šis pārpratumu cēlējs!

Ievērojot, ka dažos apgabalos izlieto ģenitīvu pie noliegtiem transitīviem verbiem, nevaram šo ģenitīva konstrukciju par kļūdu uzlūkot; bet pārlietu bez šaubām analogija izplatījusi savas robežas tanīs apgabalos, kur pat faktitīvo jeb iekšēja satura, laika un vietas akuzātīvus pārvērš par noliegtiem transitīviem verbiem ģenitīvos, kā p. p. Valmierā uzrakstītā tautas dziesmā:

Divi vien, divi vien,
Kas miedzīņa negulēja. (Bl. t. dz. 2884.)
Kā niedrīte tautu meita,
Kā skujiņa valodiņa;
Tā ar manu māmuliņu
Ne dienas nedzīvota. (Bl. t. dz. 1933.)
Piešiem dūru kumeliņu,
Kam celiņa netecēj'! (Bl. t. dz. 2756.)

Tādi ģenitīvi nebūt nav uzlūkojami kā priekšzīmes, bet jāraksta, kā sakām, p.p.:

Divi, divi, kas tie divi,
Kas miedzīņu negulēja. (Bl. t. dz. 101.)
Es neietu to celiņu. (Bl. t. dz. 74.)

Tāpat: Ne dienu nedzīvotu.

Jo mums ir gan iekšēja satura akuzātīvs „miegu gulēt”, vietas akuzātīvs „ceļu tecēt”, laika akuzātīvs „mūžu dzīvot”, bet mums nav iekšēja satura, vietas un laika ģenitīvi; uzzīmētie ģenitīvi „miega negulēt”, „ceļa netecēt”, „dienas nedzīvot” ir, tā sakot, apmulsušas analogijas augļi un tamdēļ nekādi kā paraugi uzlūkojami.

Pie vietas akuzātīva vēl jāievēro, ka viņš tikai tagad mūsu valodas apziņai izrādās par akuzātīvu, patiesībā viņš ir vecs instrumentāls, kā to nopratām, leišu valodu palīgā ņemdami (tikrū keliū važiuti = īsto ceļu braukt, Kurschat, Gram. d. lit. Spr. 1414 §) un latviešu tautas dziesmas ievērodami:

Šuvu savu vainadziņu
Deviņām rindiņām,
Lai tek tautu kumeliņi
„Deviņiem celiņiem”. Ar. t. dz. 526.

Tādi piemēri kā: „miedzīņa negulēt”, „ne dienas nedzīvot”, it sevišķi „celiņa netecēt” ir gan valodas pētītājam pilni pamācības tanī ziņā, ka cilvēka gars strādā valodā neapzinādamies, bet tomēr šīs retu apgabalu konstrukcijas lietot rakstu valodā, tas nav nebūt ieteicams. Krievu literatūras valodā, kur jau gan ģenitīvs pie noliegtiem transitīviem verbiem cieši ievērots, tomēr arī še atronam laika akuzātīvu un negācijas savā tiesā pa laikam (она не спала всю ночь = viņa visu nakti negulēja) instrumentālu nekad neaizkartu („идти прямою дорогою”, un tāpat „не идти прямою дорогою”). Krievu instrumentāla tiesības aizsargājusi forma, kuŗa nekādi nelīdzinās akuzātīvam, kā latviešu valodā.

Vēl vienu ievērojumu, kuŗu esam smēluši iz tautas dziesmām, nevaram še atstāt nepieminējuši. Parasta lieta latviešu valodā lietot dubultu negāciju; bet tautas dziesmās sastopam dažreiz parastas dubultas negācijas vietā vienkāršu negāciju; tādās dziesmās objekts nostājas akuzātīvā pat tādos gabalos, kuŗos ģenitīvu mēdz nostādīt pēc noliegtiem transitīviem verbiem:

Baltas, skaistas rozes auga
Man' bāliņa dārziņā.
Sveši ļaudis gaŗām brauca,
„V i e n u” raut nedrīkstēja. (Bl. t. dz. 2843, iz Valmieras.)
Saderēju ar tautieti,
Saskanēja gredzentiņi;
Nevar kungi „ko” darīt,
Ne tie savi bāleliņi. (Bl. t. dz. 1883, turpat.)

Šis ievērojums apstiprina mūsu izskaidrojumu, ka ģenitīva konstrukcija pie noliegtiem transitīviem verbiem cēlusies, dibinājoties uz negācijas pastiprinātājiem vārdiem.

Ne, nekā un kā pēc komparātīva.

Daudz valodnieku daudzkārt žēlojušies, ka laika zobs izpostījis valodām formu kuplumu un bagātību; bet jaunāku laiku valodas pētītāji piekrodina pareizi, ka ka nav ko pārlieku žēloties par tādu formu nīkšanu, tamdēļ ka vienas formas nāve ir citai formai jauna dzīvība. Šinī ziņā pamācības pilns piemērs ir latviešu komparātīvs.

Latviešu valoda zaudējusi, izņemot retas atliekas (o—tr—s, ka—tr—is), veco indoeiropiešu komparātīvu. Bet vaj tamdēļ latviešu valodā manāms pat mazākais robs un trūkums? Nebūt ne.

Komparātīva vietu latviešu valodā izpilda, kā arī dažreiz sanskrita valodā, pozitīvs:

Saldāks alus krūziņāi
Ne ozola kaniņāi;
Mīļi vārdi tautiešam,
Ne īstam bālīšam. (Bl. t. dz. 1060.)

Ja stingri lūkojamies tikai uz vārdiem, tad trešajā un ceturtajā pantiņā no salīdzinājuma nav ne ziņas, bet ceturtais pantiņš noliedz bālīšam mīļus vārdus, kuŗus trešais piešķir tautiešam: Mīļi vārdi tautiešam, ne īstam bālīšam. Tomēr, dziesmiņu sakarā lasīdams, neviens viņu citādi nesaprātīs kā tikai šitā: Saldāks alus krūziņāi nekā ozola kaniņāi; mīļāki vārdi tautiešam nekā īstam bālīšam. Bet kā ieguvis pozitīvs komparātīva dabu? Vienkārši caur tam, ka negācija jeb noliedzējs „ne” nenoliedz še pavisam, bet tikai pa daļai zināmu īpašību: Mīļi vārdi tautiešam, ne īstam bālīšam (tik mīļi).

Vienkāršs pozitīvs tā, komparātīva dabā un darbā, ļoti reti sastopams; audz biežāki komparātīva vietā stāv pozitīvs, savā nojēgumā pacildināts caur vārdu „jo”:

Jo koša māsiņa
Ne vakarēja;

Jo košā autā
Ne vaiņakā. (Bl. t. dz. 874.)

Īpašības salīdzinājums šinī piemērā viegli saprotams: negācija nenoliedz pavisam košumu, bet noliedz viņu tādā mērā, kādā to izsaka vārdiņš „jo”.

Visu parastākā salīdzinājuma galotne ir „ak—s”, p. p. labāks, bagātāks, forma, kuŗu mēdzam par komparatīvu dēvēt un kuŗu varam arī tā dēvēt ar pilnu tiesību no tagadējā valodas stāvokļa. Bet valodas salīdzinot, redzam skaidri jo skaidri, ka senāk šai galotnei nepiemita salīdzinātāja daba. Leišu valodā galotne „ok—as” = latviski „āks” neapzīmē īpašību lielākā mērā, bet puslīdz lielā, it lielā mērā, p. p. sald—ok—as, brangi salds. Šis nozīmējums ir mūsu komparatīva pamata nozīmējums „labāks = puslīdz, it labs”.

Ievērojot, ka latviešu tagadējais komparatīvs senāk savā nozīmējumā līdzinājās latviešu apcerētajam, ar vārdiņu „jo” pacildinātajam adjektīvam „labāks = jo labs”, un ievērojot, ka šis savā nojēgumā pacildinātais adjektīvs latviešu valodā aizstāv komparatīva vietu, lēti saprotams, ka objektīva galotne „āk—s”, kuŗa senāk pacildināja adjektīvā izsacītu īpašību, ietika ar laiku īsta komparatīva kārtā, īpašības nojēgumam „lielā mērā” pārvēršoties par īpašības nojēgumu „lielākā mērā”.

Pēc komparatīva izlieto latvietis (neievērojot še prepozīciju „par”, 1) **ne**, 2) **nekā**, 3) **kā**:

- 1) Ai māsiņas, ai māsiņas,
Vairāk sievu **ne** meitiņu. (Bl. t. dz. 872.)
Labāk mani ūdens nesa,
Ne atraiša kumeliņis. (Bl. t. dz. 950.)
- 2) Kas saldāks **nekā** medus. (Bl. m. 366.)
Rugāji dārgāki nekā rudzi. (Bl. m. 769.)
- 3) Kuŗš ātrāki skrien **kā** zibens. (Bl. m. 141.)
Zemāks **kā** zāle, augstāks **kā** mežs. (Bl. m. 491.)
Kas ir taukāki **kā** tauki. (Bl. m. 534.)
Zemāks **kā** cūka, augstāks **kā** zirgs. (Bl. m. 539.)
Lielāks **kā** mežs, mazāks **kā** zāle. (Bl. m. 587.)
Asinis biezākas **kā** ūdens. (Br. s. v. 59.)
Cilvēks niknāks **kā** zvērs. (Br. s. v. 181.)
Dievs ir stiprāks **kā** mēs. (Br. s. v. 285.)
Es viņu labāki pazīstu, **kā** nabags savu maizes kuli. (Br. s. v. 807.)
Nāve tuvāk **kā** kreklis. (Br. s. v. 835.)
Ej māsiņa viegli pāri,
Nelauz manu zobentiņ.
Dārgs bij manis zobentiņis,
Vairāk zelta **kā** sudraba. (Jel. L. B. I. r. kr. 105.)

„**Ne**” pēc komparatīva ir viegli izskaidrojams*), ja ievērojam komparatīva senāko nozīmējumu: Miegs saldāks ne medus = miegs it, jo salds, ne medus (tāds salds); tāpat nekā: Miegs saldāks nekā medus = miegs it, jo salds, ne (tādā saldumā, tāds) kā medus. „Nekā” pēc komparatīva arī viegli saprotams, ja ievērojam komparatīva senāko nozīmējumu: Miegs saldāks, ne (tāds) kā medus.

*) Par šo „ne” Bīlenšteins (Lett. Spr. II, 604) spriež mums diezgan nesaprotami šitā: Im Volksliede findet sich mit Vorliebe, vielleicht um der Kürze willen (!!!) das einfache **ne** nach dem Comparativ.

Par „kā” pēc komparatīva nav ko šaubīties, ka šis „kā” daudz jaunāks nekā „ne, nekā”; viņu latvietis varēja tik tad pēc tagadējā komparatīva nostādīt, kad galotnes „āk—s” senākais nozīmējums bija jau pilnīgi izdzisis iz valodas apziņas; jo kamēr vēl šis senākais nozīmējums dzīvoja latviešu apziņā, tamēr „kā” pēc adjektīva ar galotni „āk—s” varēja tikai apzīmēt divu priekšmetu pilnīgu vienādību: Miegš saldāks — it, jo salds (tāds pats) kā medus; bet kad adjektīvi ar galotni „āk—s” ieviesās valodas apziņā kā pilnīgi komparatīvi, t. i., kad šie adjektīvi apzīmēja ne vairs īpašību it lielā mērā, bet lielākā mērā, ta pareizi un dabiski nostājās „kā” pēc komparatīva.

Uzzīmējam piemērus ar „kā” pēc komparatīva lielākā skaitlī, kā piemērus ar „ne” un nekā, ne tamdēļ, ka uzskatītum konstrukciju ar „kā” par parastāko, bet tamdēļ ka šinī ziņā atronam nepareizas mācības mūsu gramatikās.

Bīlenšteins (lett. Spr. II., 604 §, lett. Gramm. 799 §) māca, ka pēc komparatīva nestādot nekad (nie) „kā”, Sterne (Latv. val. māc. 58 §) turpretim, ka biedrotājs „kā” esot izlietojams, „ja salīdzinājuma pirmā daļa liedzoša. „Maskava nav jaunāka, kā Rīga”. Bet „kā” nostājas pēc komparatīva nevien teikumos ar negāciju, bet, kā iz uzzīmētajiem piemēram redzams, arī teikumos bez negācijas.